

Eräiden sanojen alkumerkityksiä

auvo.

Kummallinen sana tuo *auvo*, kaikille tuttu Kalevalasta: *Kuka kukkui: auvon, auvon! se kukkui ikänsä kaiken auvottomalle emolle, iän päivän itkeväälle*, tai (karhusta) *Lähe, kuulu, kulkemahan, metsän auvo astumahan*. Merkitys on lähinnä 'ilo', mutta miksei toisessa esimerkissä myös 'kunnia', jos niin tahdotaan. Siihenhän jokainen viroa tunteva yhdistää — ja on yhdistänyt — sikäläisen vastaavan sanan *au* (< **auvoi*) 'kunnia', *aus* (< *auvoisa*) 'kunniallinen, kunnioitettava', *autu* 'kunniaton', etelämurteessa (Wiedemannin mukaan) *au tule läve ette* 'kosija on saapumassa' ('tulee kynnyksen eteen'); lisäksi esim. *kasvandiku au peale võtma* 'ottaa (laillisesti) kasvattilapsekseen, kasvattilapsen kunniaan', *õpetaja aule ülendama* 'panna (ylentää) pappi virkaansa'. Näissä ei ole kaukana merkitys 'julkinen'. Liivissä *o'u(v)* 'kunnia, maine', jopa 'kuulopuhe, huhu', siis kai 'maine' merkityksen kehittymä. Liivin katko viittaa alkumuotoon **avo* tai **avu*, ei **auvo*. Liivin sanakirjassani olen epäillyt — aiheetta — katkoa analogiseksi, mutta samalla viitannut suom. sanaan *avu* 'hyve' (sulkeissa: urspr. zu *ava*?). Niinhän myöhemminkin — kenties jo aikaisemmin — *auvo* ja *avu* on rinnastettu (Hakulinen, Suomi 101 s. 21, SKR K s. 29: »sama sana on alk. vanh. *avu* 'hyve'», Turunen, Kalevalan sanakirja s. 17, Toivonen, Suom. kiel. etym. sanak. varovammin: »tähän ehkä myös *avu* 'hyve, hyvä ominaisuus' sekä murt. *avo* (*avvo*?) 'tottumus, opittu tapa' tjs.»).

Agricolan *auvo* sanaan on kiinnitetty paljon huomiota (Ahlqvist, Jännes, Ojansuu, Hakulinen, viimeksi Toivonen). Vaihtelevat muodot *auvo*, *auvu*, *avu* ja merkitys on 'voima, ihmetyö, hyve kunto'. Kertaan vain muutaman esimerkin vaikkapa Toivosen mukaan. »swurella *auvulla* ja *cunnialla*». »Ia

swurella *awulla* annoit Apostolit tohdistuxen». »ia sen ylimeisen *auw* ylitze-wariottaapi sinun». »sinun nimes caut olemma monda wekeuet *awu* tehenyuet». »Nijn mös yxi *awwo* eli hyvä työ». Lisäksi (Hakulisen mukaan) »caiki Taijvan *awwo* sinua kijttepi» (= 'taivaan vahvuus?'). Kuten näkyy, *cunnia* on erikseen tai ehkä joskus läheisenä synonyymina. Samoin myöhemmässä vanh. kirjakielissä ja sanakirjoissa, joissa vain (esim. Juslenius) *awu* 'dygd', *awuinen* 'dygdig' (ei ollenkaan *awwo*, *awwu*). Vasta Lönnrotilla (jolla *awu* 'hyve' on erikseen, rinnalla *ave*; hän sotkee suotta yhteen myös *aave* 'aavistus' sanan) kai kansanrunouden mukaan *awwo* merkityksessä 'ilo', lisäksi 'kunnia' (anseende, värdighet), kenties juuri sen vuoksi, että hän tuntee viroa *au* 'kunnia' sanan merkityksineen ja tietää sanan esiintyvän »med samma bemerkelser» myös *l a p i s s a*, josta niinkään Toivonen sen mainitsee merkityksessä 'ilo, riemu', otaksuen suomalaista lainaa.

Mutta onko *awwo* meilläkään omaperäinen? Hakulinen mainitussa tutkielmassaan (Agricolan kieli ja viro, Suomi 101) on tuonut lisää Agricolan kielen viroa mukaisesti sanoihin — ja niitä on ilmeisesti löydettävissä enemmänkin —, joihin hän on lukenut myös kysymyksessä olevan; tietenkin silloisista lounaismurteista saatuja (ja luullakseni myös Agricolan kotimurteesta, sillä aina Kaakkois-Hämeen murteet osoittavat runsaasti samanlaisia virolaisuuksia). Hakulinen sanookin loppukatsauksessaan: »Sen vuoksi voimmekin katsoa Agricolan kirjojen kieliasun sisältävän välillisen viittauksen siihen seikkaan, mikä muutenkin on mitä luonnollisin, että *s u o m e n l o u n a i s m u r t e e t o v a t 1 5 0 0 - l u v u l l a o l l e e t s a n a s t o l t a a n , m u o t o - j a l a u s e o p i l t a a n v i e l ä l ä h e m p ä n ä v i r o a k u i n n y k y i s i n .*» Tämän luulisi jokaisen käsittävän, joka on tutkinut lounaismurteita ja tuntee viroa.

Joudumme sitten kysymykseen, miten on selitettävä rinnakkaisuus *awwo* ~ *awwu* ~ *awu*. Tuskin on epäilystäkään siitä, että ne ovat *awa*-vartalon *i*-johdannaisia: **avoi* > *avo* (vrt. suom. *avo-jaloin*, *avo-taivas* yms.). Onkos tämä ainoa sana, jossa *v* ja *uv* (tai *vv*) vaihtelevat. Aunuksessa (Pohjanvalo) *avvoi-suu* 'avosuu', edelleen esim. eest. *savi* ~ *sau*, gen. *sau* (**sauvi* : **sauven*, **savvi* : **savven*), eestE *sau* : *sauvu* (*saüvü*), suom. *savu* ~ *sauvu* (ks. SM III B, kartta 138), *sau* : *saua* 'sauva', liiv. *sovà* < **sava* 'sauva', *Savo* ~ *Sauvo*, eest. *õu* : *õue* 'piha', sm. »ovi», *põu* : *põue* 'povi' yms., kuten myös suom. *paju* ~ *paiju* yms. Tällaisetohan tosin ovat voineet erinäisissä murteissa lähteä muodoista, joissa konsonantti on supistumatavun edessä geminoitunut, mutta kyllä juuret ovat syvemmällä, niinkuin *avo-* ~ *awwo*-tapauksessa. Varmasti on sellainenkin tekijä kuin sanan *tunnepainotus* (ja painotus lausefoneettisista syistä) synnyttänyt pysyväksi jäänyttä äänteen pidentymistä, vrt. vir. *iialgi* (pro *ealgi* 'ei koskaan'), *issand* 'Jumala' (*isand* 'isäntä, pienempi herra'), -usein

(kirjallisuudessakin joskus) *ütlematta* 'sanomatta, sanomaton' (*ütlemata*), veps. *äkkid*, suom. murt. *äkkisti* 'äkisti' jne. Samoin lyhennyksiä, milloin sana on säännöllisemmin joutunut lausepainottomaksi tai monitavuisuuden vuoksi. Olivatpa syyt mitkä hyvänsä, suhdetta *avoi* ~ *auvoi* (*avvoi*) ei tarvitse ihmetellä. *v:n* kato *o:n* ja *u:n* edellä ei ole viron kaikissa murteissa sääntönä eikä se missään liene perin vanha ilmiö, niin että Agricolan *auvu*, *auvo*, *avu* voivat sen puolesta hyvin kuulua lounaismurteiden merentakaiseen perintöön, eikä *u:kaan* tee estettä, onhan Agricolalla (kuten Hakulinenkin huomauttaa) myös *valu* 'valo', *isu* 'iso', *vannuttaa* (eest. *vannutada*) 'vannottaa'. Kun lounaismurteiden sanoja on asutuksen mukana virrannut pohjoiseen ja itään, ei ole kummaa, että sana lapissa saakka lainana tavataan — sikäli kuin se on todella lainaa eikä vanhaa yhteistä sanastoa tai merkitys rinnakkaiskehitystä. Toivosella on vielä murt. (Tyrvää) »Kyllä mar se tyä multa vielä kävis vanhaa *avoo*, kun ma oon sitä ennen tehny», Tottijärvi »vanhaa *avoo*» (kai = *avvoo*, seutuhan on geminaatioaluetta). Tämä voi olla kuitenkin myöhäisempää, = 'avonaiseen tapaan, avotapaan, esteettä'. Mutta inkeriläisessä runossa (josta Hakulinen mainitsee) »Aina kuuluin kunnialle, assuin *avvoille* hyvälle» sana tuskin on muuta kuin viron perua, Inkerin runothan muutenkin vilisevät virolaisuuksia, ja mene tiedä, mistä karjalankaan runokielen *auvo* on peräisin, se kun on kansankielelle vieras. Kannattaa vielä lisätä, että vanhimmissa viron sanakirjoissa on (esim. Göseken 1660) on kirjoitettu *Auw* 'Ehr', *Auwus* 'ehrllich', *Auwo achne*, *auwo pühdia* (lue *püüdja*) 'ehrengzeitig', *auwustama*, *auwo andma* 'ehren', *autta*, *auwutta*, *ilma auwutta* 'uehrlich'.

Tiedämme kaikki, mitä *avata* : *avaan* merkitsee (sen toisinto *aukaista* on myöhäisempi *av-johdannainen*, vrt. esim. *halki* : *auki* — *halkaista* : *aukaista*), samoin, mitä merkitsee *avoin*, *avoinna*, *ava-ra*, *ava-nto*. Samaa *ava-perhettä* *avioliitto*, alkuaan samaa kuin *avoin julkinen* (liitto), Agricola *aviot lapset* 'aviolapset'¹, siis jotain salaisen vastakohtaa, siten lähellä 'kunniallisen' käsitettä (huom. *avopäin*, murt. *avioppäi*). Lönnrotilla on runokielestä »taivas *auvoksi* avauos», jossa *auvo* = *avo*, *avoin*. Että *ava-* on vähintään kantasuomalainen, voi helposti nähdä, esim. veps. *avaidan* 'avaan, avajan', eest. *ava-ldan* 'julkaisen, ilmaisen', *ava-r*, liiv. *ovar* (< *avar*) 'avara' jne., lisäksi virossa itse kantasana *ava*: silmad *avale* ajada 'avata silmänsä', *ava-suu* 'avosuu', *ava töö* 'julkinen työ' (= *ava-lik*), vanh. kielessä *ava patune* 'julkisyntinen'. Eikä

¹ Vrt. myös Kollanius: »Sijghitti mies lapsia *sala* vuotesa, ja otta sijtten sen waimon *Awioxensa*, niijn otta se lapsi perinnön, kuin *aviowaimon* lapsikin». Ks. Nirvi, Synonyymitutkimuksia sukulaisnimistön alalta (Suomi 106: 1), s. 31, myös alamuiستutus, jossa vir. *abielu* sanaa suotta pidetään »mutkikkaana». Kyllä se on — nähtävästi kirkkokieleen tuotuna — kansanetytologinen muunnos suom. *avioelämästä*, niinkuin Mägistekin on todistellut, samoin Toivonen pitänyt etym. sanakirjassaan mahdollisena, vaikka hän vaihtochtona *avio* sanalle on tarjonnut vanhaa täysin keinotekoista germaanista etymologiaa.

i-johdannainen **avoi* (~ **avvoi*) ole nuori sekään, nykykielessä äännelaillisesti *au* (gen. *au*, ennen kirjoitettiin *auu*). Suomen *avu* 'hyve' saattaa sekin olla viron perintöä, vaikka se osittain on sekaantunut *apu* sanan (se on kokonaan omaa ryhmäänsä) heikkoasteisiin muotoihin: *avuton*, Lönnr. myös 'oduglig', *avulias* (< *avuljas*), *avullinen*, lounaisessa murrepiirissä jopa *avuinen* 'duglig, dygdig'.

Avoim olo on jo hyvin lähellä 'iloa', *avoim* salaisen vastakohtana 'julkinen' (*avioliitto*) jo likellä 'kunniallista', niin että merkityksen puoli on kyllin selvä. Voidaan mennä pitemmälle ja kysyä, mitä *ava* on alkuaan merkinnyt, onko sen takana jokin konkreettisempi käsite, kuten abstraktisen takana yleensä. Todennäköisesti *ava* on merkinnyt 'avointa paikkaa' ylimalkaisemmin kuin *aukko* (eest. *auk*, gen. *augu*, liiv. *ouk* jne.), kai *av*-johdannaisia sekin. Vertailun vuoksi mainittakoon *ilo*. Tällaiset sanat ovat tavallisesti äänenjäljittelyä (kuten *kisa* tai eest. *mäng* 'leikki, telme'; veps. *ilo* 'nauru'), mutta sen kantasana *ila* on liivissä 'luonto' (*mēg lā'm ulz jumāl i'llā* 'menemme ulos Jumalan luontoon', *rištīng ilā* 'ihmisen luonto, luonne'). Tässä *i* ei ole syntynyt *ü*:sta, sana ei siis ole = suom. *ylä*, mutta kuka tietää, olisiko sen vanha toisinto, siis jokin 'tai-vaan korkeus, avaruus' josta olisi päästy *ilo*-käsitteeseen kuten *auvossakin*. Virossa Wiedemannin mukaan (Gösekeniltä) *ilama* 'reinigen, zieren, ordnen', vatjassa *ilata* 'korjata (esim. ruoka pöydästä), siistiä', jolleivät nämä sanat — kuten vatjan kohdalta olen olettanut — kuuluu suom. *hilata* verbin yhteyteen.

auvo sanan alkumerkitys näyttäisi saavan kokonaan uuden käänteen sen johdosta että liivin *o'u(v)* merkitsee myös 'henkäys, puhallus' (esim. ihmisen hengenhuuru pakkasessa). Ei voi kuvitella, että jokin abstraktinen olisi tällä tavoin muuttunut konkreettiseksi. Tässä on varmaankin takana eri sana, **havu* (> *o'u*), samaa pesyettä kuin suom. *haviseminen*, *havina*, *h a v u* (kuten *kohiseminen*, *kohina* : *kohu* sekä lukuisat muut), ja tällaisesta 'havinasta' olen johtanutkin² suom. *havun*, *havupuun* alkumerkityksen. Liivissäkin *o'u* (< *havu*) 'havupuun oksa tai neulanen'.

aihe — *kaihe*, *kaihi*

Toivonen mainitsee tästä sanasta etymologisessa sanakirjassaan: *aihe* (merk. myös 'aie; enne, merkki', *aiheet* hänellä ovat 'aikeet, aikomukset h.o.' jne.), johd. (osaksi neol.) *aiheellinen*, *-ton*, *aiheuttaa*, *-utua*, *aihehtia*, murt. *aihia* 'aikoa', *aiheilla* 'id., karj. *aihella* 'palvoa, kunnioittaa, rukoilla', *aihostoa* 'ennustaa; toivottaa, toivoa, rukoilla, *aihurtoa* 'aikoa, suunnitella, aun. *aihuo* 'rukoilla,

² Käsikirjoituksena olevassa tutkimuksessani, joka syntyi pitäessäni aikoinani luentoja sanojen merkitysten muutoksista. Siinä on käsitelty toistaiseksi kolmatta sataa sanaperhettä, ja toivon saavani tätä työtä jatkaa.

pyytää hartaasti', *aihustua* 'ennustaa, toivoa', *aihoz* 'rukous' jne. Siinä kaikki³, mutta johan nuo karj.-aunuksen mielenkiintoiset merkitykset — tuttuja kyllä ennestään — vaativat *aihe* sanasta tämän toteavan maininnan. Lisättäköön karj. *ajeh* 'pyyntö, rukous' ja että suom. *aihehtia* Lönnotin mukaan 'göra början' jne.

Mutta mikä on tämän abstraktisen käsitteen takana? On kyllä koitettu tehdä sanasta germaanista lainaa (Tunkelo, FUF 13, s. 113), mutta Toivonen ei ole sellaista mahdollisuutta edes ottanut lukuun, niinkuin hän yleensäkin ilmoittaa jättävänsä pois »mahdottomina» pitävänsä etymologiat ja muun.

Etsimättä tulee mieleen sana *vaihe*, alkumuoto *vajeh* 'väli', (viron *vahe* 'väli'), siitä esim. karj.-aun. *vajehta-* (> *vaihta-*) 'vaihtaa' ja veps. *vajeh, vajez*, mon. *vaihed* (< *vajehet*) 'sana'. Jääköön *vaihe* tälleen, mutta samoin karj. *ajeh* vie meidät suomessa *aihe* muotoon. En puutu tässä äännehistorian yksityiskohtiin, mutta jo merkitys sanoo, että olemme yhteydessä verbiin *ajaa*, jolla ikivanhalla sanalla on monia merkityksen haarautumia aina *ajattelemiseen* saakka. Lönnotilla *aje* 'körnings-, drifnings- l. jagningstillstånd, drif', siis lähes samaa kuin *ajo*. *ajaa* verbillä on myös merkitys 'työntää, sysätä, antaa sysäys', ja silloin *aje* olisi 'sysäys, a i h e'. Virossa esim. *varastab vaesuse ajal* 'varastaa köyhyyden vuoksi, ajamana'. Tosin deverbaalit ovat yleensä olleet *k*-loppuisia, mutta nehan ovat laajalti sekaantuneet *h*-loppuisiin, jotapaitsi analogiaa ovat tarjonneet sellaiset kuin mainittu *vaihe* tai (esim. aunuksessa) *aineh* 'aine, tarvike' (Pohjanvalo), sekin kenties < * *ajineh*; varsinkin ääntä kuvaavat (ja sellainen on alkuun voinut olla myös *ajaa, ajeh*) ovat *-neh* loppuisia (mutta myös esim. karj. *elänneh* 'omaisuus'). Ja entäs *valaa, valu, vale* (< *valeh, valehdella*). Samoin *ajo* ~ *ajeh*.

Entä karjalain *aihella* 'rukoilla', *aihelus* 'rukous' (Suistamo, itkuv. 'aneleminen' (Genetz), aun. *aihuo* (< *aihoa*) ja *aihoz*. Savossa oli ainakin minun lapsuudessani *ajellus* = kerjuu, siis *ajeltaa* 'kerjätä, käydä kerjuulla', tietenkin *ajaa* verbin johdannaisia. Virossa *almust ajada* 'kerjätä'. Kerjääminen on p y y t ä m i s t ä, ja siinäpä ollaankin 'rukoilemisen' vieressä ja sitä kautta 'palvomisen' ja 'kunnioittamisen' rinnalla (vrt. ruots. *bedja*, saks. *bitten* 'pyytää' ja 'rukoilla', metsäsuomalaisilla *pyyteä* myös 'rukoilla Jumalaa'). Samoin lähdeettäessä *ajeh* ~ *aihe* muodosta, ja 'toivottamisen, toivomisen' sekä 'ennustamisen' merkitys on käden ulottuvilla (pyytää > rukoilla > toivoa, toivottaa). — Muotoon nähden frekventatiiviverbit *aihoa, aihia*, kuten *aukoa, hyppiä* yms.⁴

³ Lauri Hakulinen (SKRK II s. 31): Abstraktikäsite *aihe*, murt. ja alk. 'luonnos, alku-tekele'. — Kyllä sellainenkin merkitys hyvin selittyy sanan muista merkityksistä, mutta alkuperäiseksi sitä on vaikea uskoa.

⁴ Maisteri Huoti Koski — syntyperäinen Vienan-karjalainen — on minulle ilmoittanut *aihella, aihelomah, aihelus* sanojen kuuluvan yleensä vain itkuvirsiin, ja niissähän on kaikenlaisia muunnoksia. Mutta *ajeh* 'pyyntö, rukous' hänellä on merkittynä puhekie-

Muistettakoon myös (*aikoa:*) *aie*, *aikeen*, jonka merkitys Suomessa näyttää osittain sekaantuneen *aiheeseen*.

Tulee saman tien mieleeni *kaihi*, josta R. E. NIRVI on kirjoittanut ansiokkaan tutkielman, pitäen sitä *kaiho* sanamme lähtökohtana (viron *kahju* 'vähinko, sääli'), Suomi 107:1. Mutta liivin *ka'i* (= eest. *kahju*) palautuu lähinnä muotoon **kajo* tai **kajeh*, ja muutenkin tekee mieli ajatella alkumerkitystä 'häämötys, varjo' tjs. *kajo* on alkuaan ollut todennäköisesti ääntä kuvaava sana (aun. *kajineh* 'kaikuminen', Pohjanvalo), mutta vähäkös sellaiset ovat muuttuneet visuaalisiksi eli näkökuviksi. Lönnrotilla kuten murteissakin on *kaihe* = *kaihi*, siis kuten *vaihe*, *aie*, *aine*. Jos *kaihi* 'ohut kalvo' sanan vastine olisi todella varmasti edes kantasuomalainen (Nirvi lähtee siitä Toivosen aikaisemmasta uskosta, että vastine olisi tavattavissa permiläisissä kielissä, ks. s. 74, 75, mutta Toivonen etym. sanakirjassaan epäilee: 'Todennäk. kuitenkin *kaiha* sanan johdannaisia'), niin semanttista kehitystä voisi jotenkuten johdella hänen tapaansa. Sellaiset esimerkit kuin »Aurink ol pienes *pilvenkaehes* enne laskema» (Salo), »Kaiho kuu katoessansa» jne. (Kaavi) puhuvat puolestaan, samoin lukuisat tapaukset, joissa *kaihtaa* ilmeisesti < *kajeh*taa. Viron *kae* (< *kajeh*) 'silmäkaihi', < 'häämötys', mutta miten niveltyy merkityksen puolesta tähän vir *kaeda* (< *kajeda*) 'katsoa'? Tyydyn tässä näihin viittauksiin, joihin lienee ollut riittävästi »aihetta».

karsi—karsia—karttua—karttaa

karsi: *karren* on se hiiltynyt osa, joka jää jäljelle esim. palavasta päreestä tai kynttilän sydäimestä. Pären tai kynttilän *kartta* on pitänyt tuontuostakin »niistää». Olisiko tämän toimituksen nimenä ollut *karsiminen*, mikä myös äänteellisesti sopisi *karsi* sanan johdanneeksi? Lönnrotilla on, paitsi tuttu puun *karsiminen*, myös merkitys 'skrapa, rifva': *karsi korvasi, pese silmäsi* 'skura l. rentvå dina öron', joka esimerkki tosin ei sano paljon.

karsi sanalle en tunne vastineita sukukielistä, sen sijaan puun *karsiminen* on tuttu vepsästä: *karšta* : *karžin*, lyydissä odotuksen mukaisesti *karžida* : *karžin*. Wiedemann mainitsee viron Saarenmaan murteesta verbin *karšima* 'abhauen (Äeste von den Bäumen)'; siinä *t* on kehittynyt homorgaanisten konsonanttien väliin, kuten esim. *kärss* 'kärsä' ~ *kärts*.

Ja mitä on *karttuminen*? Tätä tulin aikoinani ajatelleeksi katsellessani pärepihdin alla lisääntyvää, *karttuvaa* hiilikasaa, joka suureni suurenemistaan *karrettuneesta* palavan pären päästä. Olisiko *karttuminen* yhdistettävissä *karsi* sanaan, siis *-tu-* johdannainen konsonanttivartalosta *kart-*? Niinkuin *varsi*,

lestä. Siis **ajehella* > *aihella* (kuten veps. *vajehed* > *vaihed*), vaikkakin *vajehtoa* 'vaihtaa'. Kenties *aihelen* asteyleistystä, pro **aihtelen*.

varte-: *varttua* < 'saada vartta'. Semanttisestikaan ei mahdotonta (karttuminen = lisääntyminen), mutta koko sanaperhe sukulaisineen on tutkittava, ennen kuin mitään varmempaa voi sanoa.

Edellä olevan olin heittänyt paperille ennen Y. H. Toivosen Suomen kielen etymologisen sanakirjan (I osa, 1955) ilmestymistä. Siinä on *karsi* saanut lisiä (näkyvä olevan Gananderilta ja Lönnrotilta): *karte* (g. *kartteen*) 'kuona, karsta', *karthu*, *pajan k.* 'pajan kuona, raudan hilse'. Edellinen on deverbaalijohdannainen *karttua* sanasta (kuten esim. *paisua*: *paise*), jälkimmäinen abstrahoitu kantasanaksi samasta verbistä, *karthua* 'tulla karsiseksi, karrettua' — sellainenkin alkuperäisempi konkreettinen merkitys verbillä on siis olemassa. Lisäksi karj. *karši* 'karsi' (karjalan sanat voivat kyllä olla yhtä hyvin suomea), (?vepsP *kardeh* 'katku, käry'), vir. murt. *kärss* '(lampun, kynttilän) sydämen päähän muodostuva karsi'; se puuttuu Wiedemanin sanakirjasta, näkyy otetun »Lisasõnastik«-vihkosta, jossa se kuitenkin on merkitty epävarmaksi. Suorastaan *karsi* sanan äänteellinen vastine se tietenkään ei ole, mutta kuuluu samaan deskriptiiviseen ryhmään kuin *kärss* ~ *kärts* 'käry', joka on hyvin voinut jo varhain saada vaikutusta käryvästä 'karresta'. Huom. myös suom. (Lönnr.) *kartu* 'palaneen käry, kitku', *karruta*, *kartuta* 'kärytä, palaa pohjaan', aun. *koardu*, veps. *kard*, *kardeh*, liiv. *kaŗd* 'haisu, haju', jotka ilmeisesti kuuluvat *karsi*-perheeseen, siis = *karren häisu*.

Eri kysymys on, kuuluuko edellisiin myös verbi *karttaa* (viron *karta*, liiv. *karŗtā*) 'varoa, välttää, pelätä'. Äänteellisestihän se sopii selvästi, vrt. esim. *hĩrsi*: *hĩrttā*. Mutta merkitys? Voi olettaa, että *karttaa* = 'tehdä kartta' (kuten on *karttua* = 'karrettua', jopa *karte* = *karsi*), mutta niin palava päre kuin kynttilän sydän *k i e r t y y* karreksi, siis kenties *karttaa* = 'k i e r t ä ä (itselleen) kartta', josta helposti abstrahoituu yleisempi merkitys 'kiertää' ja *karte* 'karsi, * kierre'. Ja jokainenhan tietää, miten erikoisesti tuohi (ohuen päreen lailla) palaessaan ja karrettuessaan (»karttuessaan») *k i e r t y y*. Se on ollut ainaista nähtävää siihen aikaan, kun *tuohus* (jota epäilyksistä huolimatta lienee vaikeaa erottaa *tuohesta*) korvasi 'kynttilän', eikä siis ihmetytä, jos 'karttumiselle' tuli myös 'kiertymisen' merkitys, ja sitä mukaa 'karttaa' = 'kiertää'. Ainakin tulta sytytettäessä on *tuohi* ollut tehokkain apu, tietysti päreen ohella kauan palavana myös valaistuksena. Niin olemme nykymerkityksessä 'kiertää (vaarapaikka, paha ihminen yms.), välttää', *tehdä kartteella* 'menetellä varovasti', ja sellaisesta joudumme luontevasti 'pelkäämiseen'. On vain kysymys siitä, onko merkitys 'kiertää' tosiaan uskottava. On, ainakin jos *karso* ja *karsas*, *karsea* 'kiero, vino' voidaan katsoa *karsi* sanan (tai sen s-llisten johdannaisten, *karsinen*, *karsistua* yms.) sivutuotteeksi.⁵ Gananderilla ei ole *karso* (tai *karsa*) sanaa, Lönnrotilla sen sijaan *karso* (*karsa*) 'skef- l. vindögđ person', *karsosilmä* 'skefögđ', *karsas lauta* 'skeft bräde', *karsaat silmät* 'sneđa

ögon'; *katsoa karsaasti* (*karseasti*) = kierosti, epäystävällisesti. Vrt. *lampon* : *lammas*, *sampo* : *sammias* yms. Toivosella on setukaisilta saatu *karso* 'sokea ihminen', (hyvin epäilyttävä), Saarenmaalta *ree kars* 'reen jalaksen käyryys' (p.o. 'käyrä kohta, keula'), Raplasta *kärts* (g. -a) 'jalaksen nousun alkukohta', kaikki Lisasõnastik -vihkosta; viimeinen ehkä = *kärst* 'kärä'. On vain niin, että *karsas* on Toivosella (kuten Kalimalla ja Thomsenilla) epäillen merkitty balttilaiseksi lainaksi (liett. *skėšas* 'poikittainen, poikkipuolinen', lätt. *šķērs* 'poikittain'), ja epäilykseen on ollut syytäkin, myös merkityksen vuoksi, sillä 'poikittainen' ei ole = 'kiero, vino', joka merkitys on suom. sanalla *karsas*, *karsea* (ja *karso* 'kierosilmäinen'). Olisiko esim. *karsimainen* ollut myös = 'kiero' (kuten *karsi*)? Suoranaisena *karte-* (: *karsi-*) johdannaisena odottaisi **karras* : **kartaan* (vrt. esim. *varte-*, *varsi* : *varras* : *vartaan*), mutta on voitu nojautua *karsi*, *karsinen*, *karso* muotoihin, kuten myös *karsea* adjektiivissa. Joku tietysti katsoo tähän yhdistelmäni »karsaasti», mutta jos *karsas* ei ole lainasana, niin mitä lähtöä se saattaisi olla? Olkoon mitä hyvänsä, lienee oma oikeutuksensa olettamuksellani, että *karttaa* verbillä on ollut myös merkitys 'tehdä (kieroksi muodostuvaa) kartta' ja siitä 'kiertää', josta on sileä silta 'välttämiseen' ja edelleen 'pelkäämiseen'.

Toivonen yhdistää epäillen suom. *karttaa* 'välttää, varoa' = mordv. *kardams* 'kieltää, estää' ja votj. *kurdal* 'pelätä'; itse vai muiden mukaan, ei ole äkkiä löydettävissäni, ja samantekevää, kun yhdistelmä ei ole varma.

LAURI KETTUNEN

⁵ Ei siinä mitään luonnotonta ole, päinvastoin, johdannainen ei kysy monestikaan »alkuvartaloa». Hyvä paralleeli. Mikä on (*olki-*, *heinä-*) *korsu* muu kuin *korsi-* (*korte-*) johdannainen? Se on vajantapainen tai vaja, johon kootaan *korsia*, Lönnrotilla on verbikin *korsia* 'samla ihop strån', päästää *karja korsimaan* 'för att äta upp spilda strån'. Kaiken lisäksi *korsukenkä* 'sko med hö uti, den som har sådan sko', siis = *heinäkenkä* (vrt. »Laulavat Lapinkin lapset, *heinäkengät* heittelevät»). Ei kai *korsukenkä* ole leikinlaskua (sellainen jolla on korsivarasto, *korsu*, *kengässään*!), sillä heiniä, olkia, *korsia* on aina käytetty sukan asemesta *kengässä*.

Über die Urbedeutung einiger Wörter

1. In dem Kalevala kommt vor *auwo* 'Freude' od. dgl., lautlich = estn. *au* (< *auwo*) 'Ehre', ein Wort, das im Karelischen wie auch in der finnischen Volkssprache unbekannt ist, nicht aber in der ältesten fi. Schriftsprache: bei Agricola *auwo*, *auwu*, *awu* 'Kraft, Wunder, Wunderwerk, Tüchtigkeit, Geschick, Tugend', bisweilen = *cunmia* 'Ehre'. Wie Lauri Hakulinen gezeigt hat (Agricolan kieli ja viro 'Agricolan Sprache und das Estnische', Suomi 101), liegt hier eine der zahlreichen estn. Entlehnungen vor, die schon im Mittelalter in der südwestfi. Mundart (und in den fi. Stralldialekten) bekannt gewesen sind. Später ist nur *avu* 'Tugend' in der fi. Schriftsprache übrig geblieben, viell. auch mit *apu*: *avun* 'Hilfe', *avulias* 'hilfsbereit' gemischt.

Nahe liegt das Wort *avo* (< *avoi*) 'offen'. Es gehört zu dem Stamm *ava-*, vgl. fi. *ava-ra* 'weit, ausgedehnt', est. *avar*, liv. *ovār*, fi. *ava-ta* 'öffnen', est. *avaldama* 'bekannt machen, offenbaren', *ava töö peal* 'auf offener Tat', *silmad avale ajama* 'die Augen öffnen', *ava-suu käised* 'offene Ärmel' (fi. *avo-suu*), in der alten est. Schriftsprache z.B. *ava patune* 'öffentlicher Sünder'. *v ~ w* (*vw*) kommt oft vor, z.B. fi. *savi*, est. *savi ~ sau*, Gen. *sau*e 'Lehm', estS *sau*, gen. *sāvõh*, fi. *savu ~ sawu* 'Rauch', est. *sau*, fi. *sauva* 'Stab', liv. *sovā* (< **sava*, fi. *Savo ~ Sawo* (Ortsname), est. *õu*, Gen. *õue* 'Hof, eingezäunter Platz', fi. *ovi* 'Tür', fi. *avo-suu* (oben), in Aunus (Olon.) *avoi-suu*. Also offensichtlich *avo ~ auwo*, est. *au* (< *auvoi*) = fi. *avo(i)*, est. *aus* (< *auvoisa*) 'ehrlich', *autu* (< *auvoton*) 'unehrlich' (in dem Kalevala *auvoton* 'freudenlos').

Die Grundbedeutung ist 'offen, öffentlich' gewesen. Dazu auch fi. *avio*, *avioliitto* 'Ehe' (fi. dial. auch *avioppäi* = *avopäin* 'barhaupt'), also etwa 'nicht heimlich', wo die Bedeutung 'ehrlich' nahe liegt. (Est. *abielu* 'Ehe' wahrsch. < fi. *avio*.) Auch die übrigen Bedeutungen (*avu* 'Tugend' usw. und *auwo*

'Freude') < 'offen, öffentlich'. Im Livischen *o'u* < (*avui*) 'Ehre', aber auch 'Hauch, Atem', onomatop., < *havu* 'Sausen' od. dgl.

2. *aihe* 'Veranlassung, Anlass, Ursache, Grund, Stoff, Gegenstand', *aihehtia* 'Anfang, Initiative geben', usw., *aihia*, *aiheilla* 'beabsichtigen', karelisch *aihella* 'bitten, beten', *ajeh* 'Bitte, Gebet', wo das Grundwort vorzuliegen scheint, Lautlich vgl. fi. *vaihe* (< *vajeh*) < 'Zwischenraum' (est. *vahe*), weps. (*vajeh*) *vaihed* (< *vajehet*) 'Wörter'. *ajeh* zu *ajaa* 'treiben, zu tun zwingen, zu etwas Anlass geben', usw. fi. (Lönrot) *aje* u.a. 'Treiben' (= *ajo*), est. *aje* (*varastab vacuse ajel* 'er stiehlt wegen der Armut'). Andererseits est. *almust ajada* 'betteln', fi. dial. *ajellus* 'Betteln' und karel. *aihella*, *ajeh* oben ('bitten > beten, betteln').

3. *kaihi*, dial. *kaihe* 'Star', est. (*silma-*) *kae* (< **kajeh*), also wie *aihe* < *ajeh*, fi. *vaihe* < *vajeh*. Vgl. fi. *kaihtaa* 'vor etwas Scheu haben', dial. *pilven kaiheessa* 'im Schatten der Wolke', wo die ursprünglichere Bedeutung sich verstecken dürfte.

4. *karsi* 'Kienspan, Lichtschnuppe' (palaa *karrelle* 'verkohlt werden'), Stamm *karte-*. Dazu wohl *karsia* 'abästen, ausästen' (wie die Schnuppe entfernen, putzen). Ebenso *kart-tu-a* 'sich vermehren, sich häufen, sich sammeln', wie die Kienspannschnuppe beim Brennen, die Schnuppe macht *tekee kartta* auch *kiertää kartta* (*kiertää* 'drehen, winden'). Vielleicht hat *karttaa* auch die eine Bedeutung 'drehen' gehabt und weiter 'einem aus dem Wege gehen, Umweg machen, ausweichen', *karittaa vaara* 'einer Gefahr entgehen', schliesslich *karttaa* 'sich vor einem hüten' und 'fürchten' (est. *kartma*). Es fragt sich, ob auch *karsas*, *karsea* 'schiefl, scheel, schräg, krumm', *karso* (= *kierosilmä* 'schiefläugig' mit *karsi* zu tun hat (eine spätere Ableitung von *karsi*, *karsinen*, wie *korsu* 'Heu-, Halmscheune', zu *korsi*, *korte-*, *korre-* 'Stroh'). Als baltisches Lehnwort ist *karsas* zweifelhaft.

LAURI KETTUNEN